

Алексеева Л. И.

Уус – Алдан улуунун Бээди бөһүөлэгин 4 № - дээх
“Туллукчаан” оҕо саадын иитээччитэ.

**Саха норуотун хамсаныылаах оонньууларыгар уонна
күрэхтэниилэригэр олобурбут, эти – хааны сайыннарар
аралдытыылар сценарийдара**

Бээди, 2018

Остуоруйа ыйыгар аналлаах «Остуоруйа дойдутугар»

эти – хааны чэбдигирдэр аралдытыгы сценарыйа

Сыала: Саха оонньууларын билиилэрин чингэтии. Физкультура дьарыгар үөрэппит элеменнэрин күрэхтэһиигэ туттуу. Бэйэ – бэйэбэ истин сыһыаны иитии. Аралдытыгыттан бэһиэлэй настырыанньаны үөскэтии.

Инники ытыллыбыт үлэ:

- Бэсиэдэ Саха остуоруйалара
- «Биэс ынахтаах Бэйбэрикээн эмээхсин», «Таал – Таал эмээхсин», «Куобахчаан дьыэтэ» саха остуоруйаларын аабыы.

- Киһиргэс куобахчаан остуоруйаны оонньоон көрдөрүү.
- Айар сорудах Сөптөөх тыллары туруор.
- “Мин таптыыр остуоруйам” уруһуйдааһын.

Туттуллар тэриллэр: ойбонтон уулуурга - туос ыаҕайа, хардаҕас охторуутугар – хардаҕаска майгынньыр туруору оонньоур, суһуох өрөргө – быалар. Остуоруйа хартыыналара.

Буолар сирэ: спортивной саала.

1. Тэрээһин чаас

Оҕолор быһаҕас төгүрүккэ тураллар.

Иитээччи: - Эмээхсиннээх оҕонньор

Былыр бу күн сиригэр,
Үүтээн дуомун туттаннар,
Олорбуттара эбитэ үһү дииллэр.

- Маннык ис хоһоонноох тыллартан туохтар сабаланаллары? (Оҕолор эппиэттэрэ) Маладыастар остуоруйалар. Онтон эһиги остуоруйаны төһө сөбүлээн истэбитий? Ханнык саха норуотун остуоруйалары билэбитий? (оҕолор эппиэттэрэ)

Иитээччи: Оҕолоор, онтон биһиги өбүгэлэрбит былыр кыһынны уһун киэһэлэри остуоруйалаһан, остуол оонньууларын, хамсаныылаах оонньуулары оонньоон киэһэлэрин билбэккэ атаараллар эбит.

- Ахсынны аам – даам ыйа саамай уһун, харана киэһэлэрдээх ыйынан биллэр, ол иһин биһиги эмиз бу ахсынны ыйдаабы аралдытыгыбытын остуоруйаны кытта

ситимнээтибит. (Саха остуоруйатынан хартыналары көрдөрөр, таайтарар)

2. Сүрүн чаас

Оҕо этин – сиинин тургутарга аналлаах эрчиллиилэр:

- ✓ Хаамарга эрчиллиилэр - илиибит үөһэ - атаһыт төбөтүгэр, илиибит туора – атаһыт тинилэбэр, ойоҕостуу ойобут;
- ✓ Бэйэ – бэйэбититтэн ууммут илиибит ыраабын саҕа ыраах турабыт чохчойон хааман иһэн өрө ыстанан ылабыт;
- ✓ Гимнастическай палканы ойуу, ытыспытын таһына- таһына;
- ✓ Чэпчэки сүүрүү.

Иитээччи: Таал - Таал эмээхсин ыаҕайатын тутан, ойбонтон уу баһа баран испит. Онтон билигин биһиги ойбонно тугу гынабытый, кимнээҕи уулатабытый? Саамай сөп сүөһүлэрбитин. Ойбон кырыаран, кыараан хааллабына сүөһүлэр уулуулларыгар эрэйдээх буолар. Сахалар сүөһүлэрин наһаа убаастыыллар, кинилэр баар буоланнар, аһатан тыыннаах сылдыабыт диэн саныыллар эбит. Ол иһин сүөһүлэрэ эрэйдээхтик уулуулларыгар үтүгүннэрэн, кинилэр оонньууга күрэхтэһэллэр. Уна илиилэринэн ханас кулгаахтарын эминньэҕин туталлар, ханас илиилэринэн уна атаһтарын туталлар уонна чохчойоннор сиргэ турар иһити аһахтарынан ыла сатыыллар.

- Оонньуубут аата «Ойбонтон уулааһын» диэн. Ортоку ыаҕайа уурабыт. Биирдии - биирдии тахсан боруобаланан көрөбүт. Ким ыаҕайа быатыттан аһабынан ытыран ылбыт ол кыайар.

Иитээччи: Кыһынны уһун кизэһэлэргэ өбүгэлэрбит дьиэлэрин сылытаары, сырдатаары оһохторун иннитигэр элбэх хардаҕаһы бэлэмнииллэр эбит. Уонна ол хардаҕастарыттан ылан оонньоу айан оонньоулар.

- Иккис оонньуубут аата “Хардаҕас охторуута”. Бу оонньоуга баар оҕо барыта оонньоур. Төгүрүччү сиэттиһэн турабыт. Ортобутугар хардаҕаска майгынныр мас уурабыт уонна сиэтэн турар оҕобутун тардан, ол маһы суулаттара сатыыбыт. Ким бүтэһик хаалбыт ол кыайар.

Иитээччи: Билигин сынньана таарыйа таабырыннаһан ылаахпыт. Мин таабырыннарбын болҕойон истин уонна таайаарын:

- ✓ Тыла суох кэпсиир, айаҕа суох сангарар баар үһү (Кинигэ).
- ✓ Кыһын ититэр, саас ирэр, сайын сүтэр, күһүн тиллэр баар үһү (Хаар).
- ✓ Кыһын да, сайын да ойуулаах сонун устубат хотун баар үһү. (Харыйа)
- ✓ Түөрт ааттаах биир кыыл баар үһү. (Дьыл кэмнэрэ)
- ✓ Биир ыалдьыт сүгэтэ, эрбиитэ суох муоста муосталаабыт үһү. (Тымны)
- ✓ Күнүс килбигийэр, түүн бэрдимсийэр баар үһү (БИЙ).

Иитээччи: Үһүс күрэхтэһиибитигэр киирэбит. Былыр биһиги өбүгэлэрбит наһаа уһун хоп – хойуу толбонурар суһуохтаахтар эбит. Дэлэҕэ даҕаны ааттаах Олонхоҕо этиллэринэн, тоҕус былас суһуохтаах Туналҕаннаах Ньюурдаах Туйаарыма Куо диэн күн бүгүнүгэр диэри уос номоҕо оностон, былыргы да, аныгы да ырыаларга ыллыылар. Кыыс оҕо суһуоҕа төһөнөн уһун, намылхай да, соччонон кини өссө кизрэкэйэр, дууһалыын ырааһыраар. Туйаарыма Куоларын - Тоҕус былас суһуохтаах диэн хоһуйбаттар.

- Үһүс оонньуубут аата “Тоҕус былас суһуоҕу өрүү” диэн. Манна биһиэхэ Тоҕус былас суһуоҕу өрүү. Былыргы биһиги өбүгэлэрбит баай дьону кинилэр кыыстарын суһуоҕунан сыаналыыллара үһү. Улахан баай дьон кыыстарын баттаҕын тоҕус суһуох гына өрөллөрө. Оттон орто баай кыһын баттаҕын сэттэ суһуох гына өрөллөр эбит. Сөбүгэр баайдаах дьон кыыстарын баттаҕын үс суһуох гына өрөллөрө дииллэр. Төгүрүк иилэр аттыларыгар кэлэн турабыт уонна үс сүмэҕи кытаанах гына өрөбүт. Урут бүтэрбит гынан баран, суһуохтарын мөлтөхтүк өрбүт бөлөх кыайтарыылааҕынан ааҕылар.

3. Түмүк чаас

- Ханнык сана оонньуулары хатылаатыбыт? Дьарыктарга, оонньууларга хатылыы сылдыбыппыт туһалаата дуо? Суһуох өрөбүтүгэр ханнык

эттикпит чааһа сайынна дии санаатыгыт?

- Ойбон диэн тугу ааттыыр эбиһитий? Ойбон ханнык дьыл кэмигэр баар буоларый?

- Хардаҕас диэн тугу ааттыылларый? Бу оонньууну ханна уонна хаһыа буолан оонньуохха сөбүй?

«Ийэм, а5ам уонна мин – чэгийн дьиз кэргэн»

эти – хааны чэбдигирдэр аралдытыы сценарыйа.

Сыала: Дьиз кэргэн чөл туруктаах буоларыгар уһуйуу. Сахалар күрэхтэһиилэригэр интириэһи үөскэтии. Дьиз кэргэн уонна уһуйаан бииргэ алтыһан үлэһииллэрин тэрийии.

Инники ытыллыбыт үлэ:

- Бэсидэ “Былыргы күүстээхтэр уонна быһыйдар”.
- Айар соруудах “Сөптөөх тыллары туруор”
- Конкурс “Айылҕа матырыяалыттан саамай ураты спортивной тэрил”
- Дьиз кэргэн хаартыскатын мунһуу.

Туттуллар тэриллэрэ хартыналар, “Мин чэгийн дьиз кэргэним” хаартыскалар быыстапкалара.

Буолар сирэ: спортивной саала.

Аралдытыы хаамыыта:

1. Тэрээһин чаас

Ытааччы: - Үтүө күнүнэн, убаастабыллаах төрөппүттэр, о5олор, иитээччилэр! Бүгүңнү аралдытыыбыт ананар биһиги обществобыт туттаа5ар дьиз кэргэммитигэр. Дьиз кэргэн диэн мээңэ тыл буолбатах. Бу ийэ - иһирэх тыллара, а5а сылаас илиитэ уонна о5о чуор күлүүтэ. Манна биһигини куруук күүтэллэр уонна таптыыллар. Төһөнөн дьиз кэргэн бигэ туруктаах буолар да, оччонон биһиги государствобыт самныбат күүстээх буолар. Дьиз кэргэн традициялара уһуйаанна куруук бааллар уонна ону эһиги эмие салгыы сылдыаргытыгар бар5а махтал.

- Билигин бүгүңнү тэрээһиннэ кытта кэлбит дьиз кэргэннэри билиһиннэрэбит (кыттааччылары кытта билиһиннэри).

- Сарсыарда күммүтүн туохтан са5алаатахпытына күнү быһа сэргэхтик, чэгийнник сылдыабытый? Эһиги дьиз кэргэнинэн сарсыардаанны хамсаныылары оноро5ут дуо? (О5олор эппиэттэрэ) Билигин разминка5а ынҕрабыт. “Сарсыардаанны хамсаныы” хоһоону этэбит уонна тылыгар майгыннатан хамсанабыт.

Сэбэргэнэ чаһыта сэттэ чааһы о5уста,

Сэргэх чэгийн сарсыарда түннүк тааһын сырдатта.

Ийэм, аҕам уонна мин кэккэлэхэ турдубут,

Илии, атах хамсанан имиллэнгнээн бардыбыт.

Туран эрэн сүүрдүбүт, туран эрэн ойдубут,

Мичилийэ - мичилийэ, эргичийэн ыллыбыт.

Тымныы уунан сууннубут, чэбдигирэн ыллыбыт

Сотторунан аалынан массаастана турдубут.

Сарсыардаангы хамсаныы туһалааһын билэбит,

Күнү быһа үөрэ – көтө, сылдыар иитии ылабыт.

2. Сүрүн чаас

Иитээччи: Махтал барыгытыгар уонна аралдытыбыт сүрүн чааһыгар күрэхтэһиилэрбитигэр киирэбит. Аралдытыбыт түөрт түһүмэхтэн турар: куобах, ыстаныы, кылыы уонна сүүрүү. Күрэхтэһиэхпит иннинэ убаастабыллаах жүриларбытын кытта билсэбит.(Билиһиннэри) Барыгытыгар “Ким күүстээх – ол кыайдын” диэн туран саҕалыыбыт.

Күүскэ дайбаат,

Чохчос гынаат,

Туох баарынан ыстанна

Туостан туоска олук түһэн,

Биэтэк диэки

Ойо турда, чэк — чэк, тэк — тэк!

Бастакы түһүмэх “Куобах” - турар сиртэн эбэтэр чугастан сүүрэн кэлэн, икки атаһынан тэннэ тирэнэн, тохтообокко эрэ уон биирдэ ойуу. Тирэнэр кэмгэ киһи тобуга бокуйар, икки илиитэ кэннин диэки буолар. Ойор киһи атаһын күүскэ, түргэнник көннөрөн, илиитин иннин диэки эрчимнээхтик дайбаан саҕалыыр.

(Күрэхтэһии барар).

Иитээччи: Күрэхпит көхтөөх уонна бэһиэлэй буолла. Иккис түһүмэхпитин саҕалыыбыт.

- Сүүрэн тибигирээн тийэн

Чэ, чээй! Ыстаан!

Кутурук субурус,

Буор бурџас.

Иккис түһүмэх “Ыстаныы”- Сүүрэн кэлэн икки атахха олбу - солбу уон төгүл түһүөлээн баран, уон бириһигэр икки атахха тэннэ түһүллэр. Сүүрүүтэ кылыы сүүрүүтүн курдук. тирэнэр атах уллунаџар малтачы соџус үктэниллэр. Тирэнэн баран, өттүгү хамсатан, босхо атаџы инники күүскэ быраџыллар. Киһи иннин диэки төнкөччү соџус туттан, киэнник атыллаан ойор. (Күрэхтэһии барар).

Иитээччи: Маладьыастар, бу да күрэхтэһиигэ олус тэтимнээхтик, кыайыыга дьулуурдаахтык кытынныгыт. Үһүс түһүмэхпитигэр киирэбит. Дьэ кэргэн бары кытталлар.

- Анар атах дэгэй, дэгэй

Кылайбахтаан сэгэй, сэгэй.

Такымнары тардымахтаа,

Тахсыылаахтык кылайбахтаа.

Үһүс түһүмэхпит “Кылыы” - сүүрэн кэлэн анар атаџынан уон төгүл ойон баран, уон бириһигэр икки атахха тэннэ түһүллэр. Маннайгы сүүрүү 20-30 м уһун буолуон сөп. Тирэнэр атах уллунаџар бүтүннүүтүгэр үктэниллэр, босхо атах тобуга токуйан, биэтэннээн - такыгнаан, ойору күүһүрдэр.

Хайдах эрэ табыйар курдук буолан баран, чэпчэкидик дэгийэн тирэниллэр. Илиини атахха сөп түбэһиннэрэн кэнниттэн инники диэки дайбаныллар. Үчүгэйдик, сатаан кылайарга туох ханнык иннинэ атах, илии былчына хамсыыра, салгынна көтүү, тыныны - барыта сөпкө дьүөрэлэхэрэ наада. (Күрэхтэһии барар).

Иитээччи: Күрэхтэһиини сэргээн көрдүбүт, хамаандаларбытыгар ыарыйдыбыт. Ийэ, аџа, оџо бары көхтөөхтүк кыттыбыккытыгар махтанабыт уонна төрдүс түһүмэххэ киирэбит.

- Быһый атах

Битий, битий

Түһэн биэр

Түргэнник, эрчимник!

Биэтэк кэллэ! Оо, маладыас!

Төрдүс түһүмэхпит сүүрүү. Бастаан дьиз аҕа баһылыктара сүүрэллэр, кэлэн ийэлэри ылан бараллар онтон кэлэн иккиэн оҕолорун ылан баран сүүрэллэр.

(Күрэхтэһии барар).

3. Түмүк чаас

Иитээччи: Манан биһиги аралдытыбыт күрэхтэһиилэрэ түмүктэнэллэр. Билигин убаастабыллаах жюри түмүк таһаарыан диэри оҕолорбут “Туругурдун дьиз кэргэн” диэн ырыанан эһигини эбэрдэлииллэр. (Оҕолор ырыалара)

Кыайыылаахтары наҕараадалааһын, кэлэн кыттыбыттарга махтаныы.

«Айылба оџолоро» хамсаныылаах оонньууларга

эти – хааны чэбдигирдэр аралдытыгы сценарийа

Сыала: Өбүгэбит оонньууларын, сизрин – туомун билиилэрин чинэтии. Хамсаныылаах оонньуулар быраабыллаларын чинэтии.

Соруктара:

Үөрэтэр соруга: күүстээх – уохтаах, сытыы- сымса буоларга үөрэтэр сахалыы оонньуулары кытта билиһиннэрии.

Сайыннарар соруга: оонньуу көмөтүнэн бэйэбит норуоппут культуратыгар интириэһи үөскэтии, билэр – көрөр дьоџурдарын сайыннарыы.

Иитэр соруга: өбүгэ сизригэр – туомугар убаастабыллаах сыһыаны иитии.

Инники ытыллыбыт үлэлэр:

- Бэсиздэ «Былыргы күүстээхтэр, быһыйдар тустарынан»
- Оонньууга кэтэр атрибуттары оностуу.
- Оонньууларга сөп түбэхэр картотекалары онорон аџалыы.
- Хоһоон, кэпсээн ааџыы. Кинигэ көрүү.

Туттуллар тэриллэрэ: свисток, бөрө, кулунчуктар, саһыл, кырбый маскалара, кыыллар хартыыналара.

Буолар сирэ: спортивной саала

Аралдытыгы хаамыыта.

1. Тэрээһин чаас:

Биир колоннаџа стройдаан туруу.

- Оџолоор, бугун биһиги салгыы өбүгэлэрбит оонньууларын, сахалар хамсаныылаах оонньууларын билиибитин чинэтиэхпит. Бүгүңнү аралдытыгыбыт үс хамсаныылаах оонньууттан турар. «Бөрө уонна кулуннар» диэн оонньууну улахан бөлөх оџолоро оонньоохтара, «Кыыртаах кус» диэни кыра бөлөхтөр уонна “Баџадыһыттар” – уопсай. Быраабыллаларын хатылыахпыт уонна оонньоон көрүөхпут. Ол иннинэ билигин кыратык разминкаланыахпыт.

✓ Тыыныы гимнастиката: биир тэнник тыынабыт. Муннубутунан салгын эџирийэбит уонна тутулуга суох таһаарабыт.

✓ Төбө, илии эрчиллиилэрэ.

- ✓ Сис, атах эрчиллиилэрэ.
- ✓ Миэстэбэ туран эрэн хаамы, төгүрүччү сүүрүү.

2. Сүрүн чаас.

- Билигин мин эһиэхэ «Бөрө уонна кулуннар» диэн оонньууну тэрийиэм (иитээччи быраабылланы хатылыыр).

«Бөрө уонна кулуннар»

Биир оҕо бөрө буолар, икки биэ уонна хаалбыт оҕолор бары кулунчуктар буолаллар. Оонньуур сигэ миэлинэн тардыы иһигэр кулуннар сылдыаллар. Аһыыр хонуулара оһоһулар. Кинилэри көмүскүүр аһыйах сылгы баар буолар. Бөрө хонууга киирбэт. Кулуннар хонууттан хонууга күргүөмүнэн көһө сылдыаллар. Ол кэмнэ бөрө харабыл сылгыга таарыйтарбакка эрэ кулуну бултаһар. Бөрөнү элбэтэн сылгыны аһыйатан биэрдэххэ оонньуу түргэтиир.

- Төһө өйдөөбүппүтүн билэ таарыйа оруоллары үллэстэн оонньоон көрүөхпүт.

- Маладьыастар, билигин кыратык сынньана таарыйа таабырыннаһахпыт:

✓ Собуруу дойдуттан кырбас эт кыырайан кэлэр үһү (Кус).

✓ Куска – хааска тойоммун, куоттарбакка ситэбин,

Кынатым тыаһа олуһун, кырата холорук силлиэбин (Мохсоһол).

✓ Күөх баархат бэргэһэлээхпин, көрүгэспинэн биллэбин,

Саас аайы эрдэлибин, садырым ууга дьиэлэнэбин (Көһөн).

✓ Бүтэй дьиэттэн төлө көтөн тахсар баар үһү (Сымыыттан көтөр оҕото тахсар).

✓ Танара уола көмүс манньыаттары уобан баран турар (Кус сымыыта).

✓ Хас саас ахсын собуруу дойдуттан хоту дойдуга кэлэбин (Кус).

- Маладьыастар билигин иккис оонньуубутун быраабыллатын үөрэтиэхпит уонна оонньоон көрүөхпүт. (Быраабылланы быһаарар)

«Кыыртаах кус»

Биир оҕо кыырт, атыттар бары кус буолаллар. Бэйэ – бэйэлэриттэн 3-4 хаамы ыраах гына икки сурааһын тардыллар. Сурааһыннар икки ардылара күөллэр билиилэрэ диэн ааттанар. Билиини кыырт кырабытык маныыр. Сурааһыннар истэрэ

- күөллэр. Күөллэргэ кустар түһэллэр. Кинилэр биир күөлгэ өр тэһийэн олорботтор, сотору – сотору, күөлтэн күөлгэ төттөрү – таары билиинэн көтөллөр. Оччоҕо кыырт кинилэргэ саба түһэр. Кыырт таарыйбыт оҕото – куһа өлбүтүнэн аабыллар. Бу оонньуутан туоруур. Кыырт күөлгэ үктэниэ суохтаах. Кини кустары барытын туттабына, эбэтэр биир эмэ куһу кыайан туппакка аккаастаннабына, кыырды атын оҕонон солбуйаллар, оонньуу салғанан барар.

-Чэйин эрэ, билигин оонньуубут быраабыллатын өйдүү таарыйа оонньоон көрүөхпүт. (Оонньууну кыра оҕолору кытта иккитэ, үстэ хатылыбыт)

“Баҕадыһыттар”

Күөлү сурааһынынан арыт маһынан бэлиэтииллэр. Оонньооччулар баҕаларынан сорохтор баҕадыһыт, сорохтор балык буолаллар. Балыктар күөл иһигэр ыһылла сылдыаллар. Баҕадыһыттар, илии – илиилэриттэн сиэттиһэн, күөлү анар кытытыттан туорайдаан, унуоргу кытыыга анньыллаллар. Кинилэр балыгы күөл кытытытыгар кыһайан онно хаайан ылыхтаахтар.

Балыктар илии икки ардынан, алларанан, үөһэнэн куоталлар. Балыксыттар, балыктары куоттарымаары, илиилэрин үрдэтэн, намтатан биэрэллэр.

Күөл анараа кытытытыгар кыһаллан тийибит балыктар бултаммытынан аабыллаллар. Тобохбалыктар бултаныахтарыгар диэри бултаммыт балыктар оонньууттан туоруулар. Баҕадыһыттар аны күөлү төттөрү тардаллар.

Биир бөлөх хас да туонаны онордобуна, эбэтэр балыгы барытын бултаатабына атастаһаллар. Кинилэр балыктар буолаллар, урут балык буолбуттар баҕадыһыттар буолаллар.

3. Түмүк чаас

- Бүгүн ханнык оонньуулары кытта билистибит? Интириэһиргээтигит дуо? Сайын тэлгэһэбит иһигэр, табаарыстаргытын кытта оонньоорун. Эккитин – сииннитин сайыннараарын, доруобуйабытыгар туһалаах буолуо диэн баҕа санаабын этэбин.

**«Кус быһый, ат бөбө» эти – хааны чэбдигирдэр
аралдытыы сценарийа**

Сыала — соруга:

1. Өбүгэлэрбит оҕону эт — хаан өттүнэн сайыннарар уратыларын туһанан сытыы — сымса, чэгиэн — чэбдик буоларга иитии.
2. Өбүгэлэрбит оонньоууларын билиилэрин чингэтии.
3. Бэйэ — бэйэҕэ истин сыһыаны иитии.

Инники ытыллыбыт улэлэр:

- Бэсиэдэ «Сылгыны иитии — саха төрүт дьарыга»
- Сылгы туһунан хартыыналары, хаартыскалары көрүү.
- Физкультура дьарыгар, өбүгэ хамсаныылаах оонньоууларыгар олоҕурбут эрчиллиилэри хатылааһын.
- Уруьуй дьарыга «Ат кизэргэлэ - чаппараах»

Туттуллар тэрил: ноутбук, проектор, 60 см уһуннаах кылаабыр угун маһын саҕа мастер, хас биирдии оҕоҕо кыра бириис, фоновай музыка.

Буолар сирэ: спортивной саала

1. Тэрээһин чаас

Ыытааччы: Сыспай сиэллээхпин,

Түөрт төгүрүк туйахтаахпын,

Субуллар уһун кутуруктаахпын,

Илистибэт уһун тыыннаахпын — диир баар үһү

— Бугун бийиги оҕолоор, Кулун тутар ый бэлиэтигэр — Дьөһөгөй оҕотугар анаан, өбүгэлэрбит оонньообут хамсаныылаах оонньоууларыгар олоҕуран аралдытыыбытын ыытыахпыт.

- Ат туһунан өс хоһооннордо истиэххэ

✓ Үчүгэй ат биир кымньыылаах, үтүө киһи биир тыллаах.

✓ Ат – киһиэхэ кыната.

2. Сүрүн чаас

- Оҕолоор, курэхтэһиэхпит иннинэ эппитин — хааммытын уһугуннарар эрчиллиилэри ооруонхпунт.

Сорудахтаах хаамы, сүүрүү:

- ✓ Атахпыт төбөтүгэр, илиибит үөһэ.
- ✓ Атахпыт тилэбэр, илиибит кэтэхпитигэр.
- ✓ Тилэхпит таһыгар үктэнэн хаамабыт, илиибит өттүкпүтүгэр.
- ✓ Хорон оту үрдүнэн ыстанабыт.
- ✓ “Кулунчук курдук» тобукпутун үөһэ көтөбөн сүүрэбит.
- ✓ Дьизэрэнкэй
- ✓ Аргый бытаары, муннубутунан салгыны эбурийэн баран, аяхпытынан салгыны табаарабыт

- «Кус быһый — ат бөбө» курэхпитин сабалыбыт.

• Бастакы түһүмэхпит «Ат буолан сырсыы». Бары ооньуу быраабыллатын өйдүүбүт. (Хатылааһын)

Ат буолан сырсыы

Сайын сайылыкка тахсыы оҕо аймакка самай күүтүүлээх кэм буолара. Оҕолор сындаһаннаах уһун кыһын кэнниттэн көрсүһэн араас ооньуулары ооньууллара. Олортон биридэстэрэ - «ат буолан күрэхтэһии».

Үс эбэтэр биэс оҕо икки илиилэринэн сиргэ тайаналлар, икки атаһарын төбөтүгэр тирэнэллэр. Бары кэккэлэһэн, сүүрүргэ бэлэм тураллар. Сүүрэр сирдэрэ 30 — 50 метр уһуннаах көнө сир. «Чэ!» - диэн хамаанда кэнниттэн бука бары тэбис тэннэ түһүнэн кэбиһэллэр. Кинилэр сүүрэллэригэр икки илиилэрин — атаһарын тэннэ ылан, сылгы эрчимнээхтик сүүрэринии төнкөйөн барыахтаахтар. Ким урут эрдэттэн тардыллыбыт сурааһыны үктээн аастабына, ол оҕо кыайылаабынан тахсар уонна бүгүһүнү күһүнээх ооньууга «баһылык» буолан ооньуулары салайар чиескэ тиксэр.

- Иккис түһүмэхпит «Ат сүүрдүүтэ» Манна ким таба бырабаара көстөр.

Ат сүүрдүүтэ

Бу оҕолор сайынны кэмнэ ооньуур ооньууллара. Икки оҕо биридди бэйэлэрэ икки 60 см уһуннаах кыраабыл угун саба суон маһы ылаллар. Бу мастарын хардары - таары бырабаан сүүрдэллэр.

Бастакы оҕо биир маһын 5 метр курдук тэйиччи туора уураар. Иккис маһын төбөтүттэн таннары тутан, биэтэннэтэн баран, сытар маһын таба быраҕыахтаах. Таптаҕына, сытар мас тэйэн, иннин диэки сыҕарыйар. Ол сыҕарыйбыт мас оннук сытыахтаах. Оттон оҕо иккис маһы ылан, биэтэннэтэн баран, урут сыҕарышпыт маһын таба быраҕан өссө тэйитиэхтээх. Ити курдук икки оҕо хардары — таары мастарын сүүрдүөхтээхтэр.

Өскөтүн биирдэстэрэ маһы сыһа бырахтаҕына, төттөрү 5 метрдээх сиригэр төннөр уонна хаттаан сүүрдэр. Сүүрдэр сирдэрин устата туран быраҕар сирдэриттэн биэтэҕкэ диэри 20 метр буолуохтаах. Бу оонньоуу оҕо сыһа — халты туттубатыгар, этэ — хаана, өйө — санаата тэннэ эрчиллэригэр туһалаах.

- Үһүс түһүмэхпит «Тобук тардыһыта» - ким ордук атаҕар күүстээбэ учуоттанар оонньоута.

Тобук тардыһыта

Оонньоуу ыытааччы дьиэ ортотугар икки олоппоһу утарыта туруорар.

Икки күрэхтэхэр киһи ол олоппосторго уун — утары олорон, тобуктарын ыга кыпчыйсыахтаахтар. Бу олорон иккиэн илиилэрин кэннилэригэр сис туттуохтаахтар. Иккис киһи туох баар күүһүнэн тобуктарын икки аны араара сатыахтаах.

Өскөтүн кини утарылаһааччытын тобуктарын икки ардынан киһи сутуруга батар буолбут буоллаҕына, кини кыайыылааҕынан тахсар. Оонньоуу ыытааччы биир кыайыыны киниэхэ биэрэр уонна аны тобуктарын уларыта тутан күрэхтэһэллэригэр соруйар. Ол аата иккис киһи кыпчыйыахтаах, бастакы киһи кыайдаҕына, оонньоуу ыытааччы хайалара бииринэн ордук кыайыар диэри салгыы крэхтэһиннэрэр.

- Төрдүс түһүмэхпит «Атаралаан сүүрүү»

Атаралаан сүүрүү

Бу оонньоууну өбүгэлэрбит саҕана ыһыах күрэхтэһиитигэр киллэрэр эбиттэр. Кырдыбаастар кэпсээннэринэн, атаралаан сүүрэр киһи сиртэн тэйэн барыытыгар, көннөрү сүүрэн иһэр киһини куотара эбитэ үһү.

Атаралаан сүүрүүнү 100 метр сиргэ эбэтэр 50 метр сиргэ холоон ыыталлар

эбит. Түһэр сиргэ кэkkэлэһэ турунан кэбиһэллэр. Оонһуу ыытааччы «чэ!» - диирин кытта, ханас атахтарын иннилэрин диэки, уна атахтарын кэннилэрин диэки сүүрэн иһэр курдук туттан, икки атахтарыгар тэбис — тэннэ тирэнэн, иннилэрин диэки ойон иһиэхтээхтэр. Бизтэkkэ диэри өрө тэйэн, урут атаралаан тийбит кыайыылааһынан тахсар.

3. Түмүк чаас

- Күрэхтэһиилэрбит түмүктэннилэр билигин сынһана уонна түмүкпүтүн күүтэ таарыйа таабырыннаһан ылыаххайын:

- Уол атын ким да кыайан туппат үһү (тыал, холорук).
- Кыһыл кыыс халлаан устун хаамар үһү (күн).
- Түөрт ааттаах биир кыыл баар үһү (дьыл кэмнэрэ).
- Төгүрүк сылга биирдэ таннар, биирдэ сыгынһахтанар баар үһү (айылҕа).

Чэйин бары болһойун,

Чэмэличчи көрүөһүн,

Чээн дэппит кыайыылаахтары

Чиэстии бочуоттуу ынырыаһын.

Түмүк таһаарыы, наһараадалааһын.